
Foucault, galskap og tvang

ESSAY

HANS HØEGH

97hanshoegh@gmail.com

Hans Høegh er lege ved akutteamet, DPS Groruddalen. Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

Galskapen har gjennom historien vekket både undring og uro hos mennesker. Denne dragingen mot noe vi samtidig frykter, har bidratt til det moderne synet på mennesker med alvorlige sinnslidelser.

Den franske filosofen Michel Foucault (1926–84) utforsker i *Galskapens historie* opprinnelsen til dagens psykiatriske praksis. I boken, som først ble utgitt på fransk i 1961, beskriver Foucault hvordan samfunnet har forsøkt å fange galskapen i ord og institusjoner, samtidig som de gale selv har blitt skjøvet ut av fellesskapet. Boken skildrer det moralske grunnlaget og tvangsformene som har blitt brukt for å opprettholde denne marginaliseringen. Selv om boken ble skrevet for over seksti år siden, gjenfinnes store deler av Foucaults historiske fremstillinger i nåtidens psykiatri. Frykten, stigmatiseringen og behovet for å kontrollere galskapen har ikke forsvunnet, men har fått nye uttrykk i samtidens behandlingssystemer. Spesielt dagens tvangsformer synliggjør denne kontinuiteten, både gjennom makten de representerer og hvordan de former livene til psykisk syke. I så måte bidrar psykiatriske institusjoner og samfunnets syn på alvorlig sinnslidende mennesker til å holde denne gruppen på randen av sivilisasjonen.

Narrenes skip

Galskapens historie innledes med slutten av 1400-tallet. Spedalskheten, som hadde blitt holdt i sjakk ved streng internering og fordrivelse av de syke, var på vei til å utryddes i Europa. I tomrommet etter lepraen ble rollen som

samfunnets stigmatiserte og utstøtte overlatt til de gale. Både fysisk, innelåst i de eksisterende institusjonene, men også metaforisk, som noe uønsket som måtte kontrolleres.

«I tomrommet etter lepraen ble rollen som samfunnets stigmatiserte og utstøtte overlatt til de gale»

For å symbolisere posisjonen som galskapen skulle få i samfunnet, bruker Foucault narrenes skip, et kulturelt og litterært symbol, kjent fra Hieronymus Bosch sitt maleri fra 1495 (figur 1) (1). Ifølge Foucault eksisterte disse skipene i virkeligheten som oppholdssteder for vandrende, uønskede og gale mennesker. De var: «pilegrimsskip hvis symbolske last var gale på leting etter sin forstand ...» (2). Med de gale om bord på skip sikret man seg at de ikke kom til å streife omkring ved byportene. Oppholdsstedet deres ble havet, som for Foucault symboliserte noe grenseløst og uendelig, hvor de gale ble sendt ut på en reise der alle muligheter skulle være åpne. I virkeligheten eksisterte de gale i overgangssonen mellom skipet, som de ikke kunne rømme fra, og autoritetene på land, som truet med å sperre dem inne om de entret byene. Derfor ble friheten som havet symboliserte, en illusorisk frihet, en motsats til deres faktiske, fastlåste situasjon. Foucault bruker narrenes skip ikke bare som en historisk raritet, men som et symbol på de gales vanskelige posisjon i samfunnet, en posisjon man kan hevde fortsatt består: «[N]år han hverken kunne eller burde ha noe annet fengsel enn selve terskelen, ble han holdt på overgangens sted. Han ble satt i det indre av det ytre og omvendt» (2).

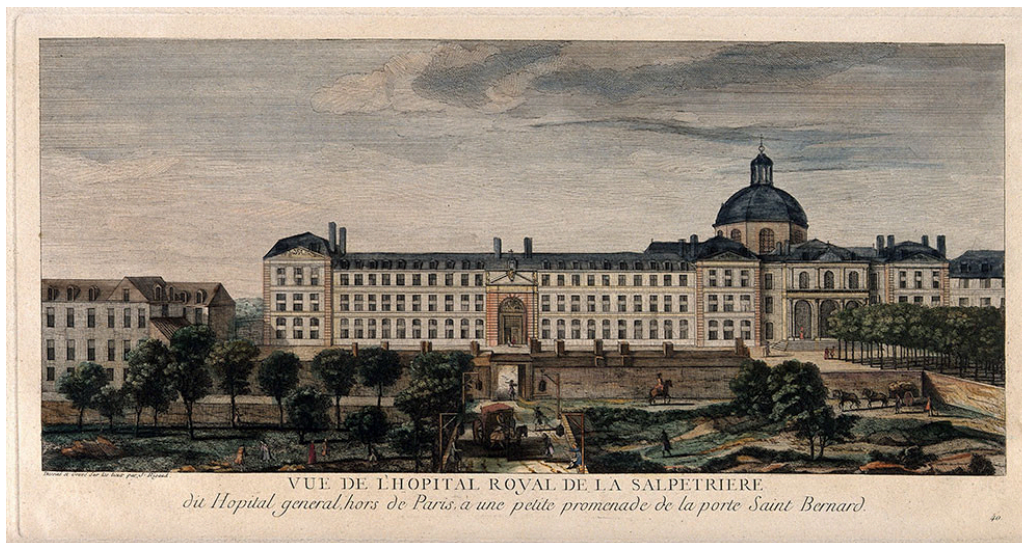
Figur 1 Hieronymus Boschs maleri *Narrenes skip* (1495) (1). Bosch lar kunnskapens tre figurere som skipets mast, en antydning om at narrene ledes på sin ferd av galskapens skjulte kunnskap om djevelen, døden og verdens ende. I offentlig eie, via Wikimedia Commons

«Da samfunnet begynte å stille høyere krav til finansiell, moralsk og politisk orden, passet ikke den gale, omseilende vagabonden lenger inn i bildet. Det ble nødvendig å tøyte galskapen for at den ikke skulle true samfunnet og dets fremskritt»

Etter hvert forsvinner narrenes skip både som kunstnerisk symbol og som tilfluktssted for de gale. Da samfunnet begynte å stille høyere krav til finansiell, moralsk og politisk orden, passet ikke den gale, omseilende vagabonden lenger inn i bildet. Det ble nødvendig å tøyte galskapen for at den ikke skulle true samfunnet og dets fremskritt. Fra å være en flyktig skikkelse i utkanten av samfunnet, skulle galskapen bli låst fast i byene. Institusjonene som tok dem imot, kom senere til å forme galskapens kategorier, definisjoner og bilder: «Galskapen legger ikke lenger ut på reise fra et sted i verden med kurs mot et sted utenfor ... Den blir nå solid fortøyet midt i menneskenes og tingenes verden ... Dens bolig er ikke lenger et skip, men et hospital» (2).

Fra hospital til asyl

De første institusjonene som ble opprettet i tråd med de nye kravene til arbeidsførhet som vokste frem mot slutten av 1600-tallet, var hospitalene (figur 2) (3). Hospitalene var ikke medisinske institusjoner, men snarere oppbevaringssteder for «en blandet og uklar gruppe som ble utsett til å bebo de stedene som for lenge siden var blitt forlatt av de spedalske» (2). Her samlet øvrigheten mennesker som ble vurdert å ikke bidra tilstrekkelig til samfunnet: de fattige, arbeidsløse, forbrytere og omstreifere, en gruppe der de gale var overrepresenterte. Som i spedalskhusenes tid ble de gale erklært unyttige for samfunnet, utstøtt og stengt inne.

Figur 2 *Hôpital de la Salpêtrière, Paris* (maleri, ca. 1656) (3). La Salpêtrière var en del av Hôpital général, en paraplyinstitusjon som ble etablert i Paris etter et edikt i 1656. Innen få år skulle så mye som 1 % av Paris' befolkning bli innesperret ved hospitalet. I offentlig eie, Wellcome Collection

Hospitalene skulle bestå som steder for allmenn internering frem til slutten av 1700-tallet, da denne formen for institusjonalisering gradvis ble oppløst. Etter dette var det kun de gale eller forbrytere som forble innelåste, mens de som var dømt for «moralske overtredelser, familiekonflikter, lettlivethetens mest godartede aspekter» (2) ble sluppet fri. Her skilles galskapen for første gang tydelig fra de andre gruppene som hadde vært internert. Selv om de ble frigjort fra det negative stigmaet som fulgte av å bli sidestilt med forbrytere, besto tanken om at deres frihet måtte begrenses: «De er ikke fornuftige nok til ikke å bli sperret inne, heller ikke kloke nok til ikke å bli behandlet som forbrytere, 'det er bare så altfor sant at de som har mistet sin fornuft må fjernes fra samfunnet'» (2).

Ved opphøret av den allmenne interneringen trådte anstaltenes grunnleggende form og funksjon tydelig frem: innesperring av de gale. Det ble opprettet asylter (figur 3) (4), både i England og Frankrike, fundamentert på tanken om at de gale trengte omsorg og behandling, heller enn straff. I Frankrike var moralske koder høyt verdsatt, og tilheling skulle skje gjennom «å skape moralske synteser, å sikre en etisk kontinuitet mellom galskapens og fornuftens verden ...» (2). Asylenes utforming la grunnlaget for et av de viktigste prinsippene ved datidens psykiatri, nemlig observasjonen, et prinsipp som har bestått frem til i dag: «Galskapen har ikke lenger noen eksistens utover det å bli sett ... Vitenskapen om sinnssykdommen, slik den kom til å utvikle seg i asylet, kom alltid bare til å bestå av observasjoner og klassifikasjoner» (2).

Figur 3 Anne-Louise Moreaus maleriprortrett av Philippe Pinel (ca. 1790). Philippe Pinel (1745–1826) var direktør ved to av de store parisiske asylene og blir ofte ansett som grunnleggeren av moderne psykiatri (5). I offentlig eie, via Wikimedia Commons

De gale ble nå gjenstand for observasjon både ute i samfunnet, med mål om å identifisere indikasjoner for internering, men også med asylenes moralske blikk. Observasjonen representerte en opplevd tvang til å oppføre seg etter samfunnets normer. Dersom de gale brøt disse normene, sto de i fare for å enten bli innelåst eller å få interneringsperioden forlenget. De gale måtte derfor være på vakt for ikke å vise tegn på galskap og bevise at de kunne holde seg innenfor fornuftens grenser. Det umoralske og det ufornuftige skulle både representere de gale og rettferdiggjøre, gjennom samfunnets frykt, deres videre internering.

Interneringens moralske rasjonale

Med opprettelsen av asylene ble det skapt et tydelig skille mellom hvordan samfunnet fordømte galskap og fattigdom. Galskapen ble nå betraktet som en separat, uverdigg entitet, ikke kun forårsaket av latskap eller lediggang. Dermed måtte samfunnet legitimere at de gale skulle interneres utelukkende grunnet sin galskap. Ett av rasjonalene bak interneringen var at de gale skulle få behandling, noe som like gjerne kunne blitt gjort uten at de ble innesperret. Det fantes altså underliggende faktorer som gjorde at man ikke ønsket disse menneskene ute i gatene. Med tiden endret grunngevingen seg fra et ønske om å fjerne dem som ikke bidro økonomisk, til å beskytte samfunnet fra det moralske lavmålet som de gale representerte. Muligens fryktet man at de gales umoralske atferd, og det kaoset det kunne skape, skulle rokke ved fundamentet av det nylige etablerte borgerskapet: «Hospitalet var også en moralsk institusjon som hadde ansvar for å avstraffe og iredettese en viss moralsk 'hjemløshet'» (2).

«Gradvis utviklet det seg en idé om at galskapen hadde sitt opphav i naturlige, undertrykte prosesser som eksisterte i alle mennesker»

Det fantes også en utbredt frykt for at galskapen kunne smitte fra galehusene til byene. Befolkningens redsel for smitte var ikke alene knyttet til selve galskapen, men også regressen i fornuft og moral den kunne representere. Gradvis utviklet det seg en idé om at galskapen hadde sitt opphav i naturlige, undertrykte prosesser som eksisterte i alle mennesker. Derfor fryktet man ikke lenger bare den galskapen man kunne se hos de internerte, men også den alminnelige persons latente potensial for galskap (figur 4) (6). Galskapen nærmet seg med dette dagliglivet og den allmenne bevisstheten, og utgjorde med det en større fare for det tenkende og fornuftige mennesket: «Et øyeblikk er nok til å forstyrre og tilintetgjøre den påståtte visdommen dere er så stolte av. En uventet hending, en sterk og plutselig sjelelig bevegelse, kan med ett slag forandre det mest fornuftige og åndrike menneske til vanvittig eller til idiot» (2).

Figur 4 Francisco Goyas etsning *Disparate desordenado* (1815–23). «[Goya] vender seg mot en annen galskap. Ikke mot den som rammer de gale som kastes i fengsel, men som rammer det mennesket som er kastet ut i mørket» (1, s. 183). National Gallery of Art, i offentlig eie

Mellom frihet og tvang

Gjennom *Galskapens historie* beskrives den krevende situasjonen de gale – i dag betegnet som personer med alvorlige sinnslidelser – har stått i gjennom tidene. Grensetilværelsen som Foucault symboliserer gjennom narrenes skip, gjenfinnes i nåtidens syn på psykiatriske pasienter. Foucaults gale lever fortsatt på mange måter i utkanten av samfunnet (figur 5) (7). Mange sliter med å få jobb, bolig og med å opprettholde sosiale relasjoner. Slik er de symbolsk utstøtt fra samfunnet, samtidig som deres historikk i psykiatrien binder dem urokkelig til staten. Dette skyldes behov for sosial stønad, oppfølging og behandling over flere år. I så måte er de avhengige av et samfunn de samtidig opplever som både moralsk og fysisk avvisende. De vandrer, om enn figurativt, ved byportene, slik de gale og de spedalske gjorde før dem.

Figur 5 Francisco Goyas maleri *Casa de locos* (1812–19). Scenen skildrer Foucaults bilde av galskapen som innelåst og fratatt både frihet og språk, men samtidig bundet fast til statens urokkelige institusjonelle makt. I offentlig eie, via Wikimedia Commons (7)

«De alvorlig psykisk syke lever, i likhet med seilerne på narrenes skip, med en illusjon av frihet»

De siste årene har en systematisk nedbygging av døgnplasser i norsk psykiatri gjort at mange flere alvorlig sinnslidende lever utenfor institusjoner. Dette har tilsynelatende gitt psykiatriske pasienter underlagt tvangsbehandling en større grad av frihet. Likevel kommer tvangsformene som tillater en slik frihet, som tvang uten døgnopphold, med betydelige begrensninger og krav. Selv om færre er innelåst, blir disse individene likevel behandlet og fulgt over tid for å hindre forverring av sykdommen. Dette kan oppleves som en passiv makt som henger over pasientene, en krevende situasjon som ikke har endret seg stort gjennom tiden. Narrenes skip, med den uendelige reisen på et fartøy man ikke kunne flykte fra, symboliseres i dag gjennom bruken av tvang som en psykisk lidelse kan medføre. De alvorlig psykisk syke lever, i likhet med seilerne på narrenes skip, med en illusjon av frihet. Dagens samfunn blir for dem likt Foucaults hav, noe grenseløst, men samtidig utilgjengelig.

Tvungen frihet

Foucault beskriver hvordan grunnlaget for interneringen endret seg fra rent økonomiske årsaker til bekymring for moralsk usedelighet og ufornuft. Der man tidligere var opptatt av å beskytte resten av samfunnet fra moralsk forfall, er man i dag i større grad opptatt av å forhindre moralsk forvitring hos dem som lider (figur 6) (8). Dette utgjorde ett av grunnprinsippene bak de nye institusjonene som vokste frem på slutten av 1700-tallet. Med grunntanken om at alle skal ha et verdig liv, og for å unngå kroppslig og psykisk forfall, har

staten nå makten til å gripe inn. Nyere forskning har vist at mange alvorlige sinnslidelser utvikler seg gradvis, gjennom langvarige prodromale faser der subtile tegn kan varsle begynnende forverring. Denne forståelsen, sammen med økt kunnskap om genetisk sårbarhet, har gitt grunnlag for tidligere intervensjoner i sykdomsforløpet av psykiske lidelser. Der man tidligere fryktet den latente galskapen i enhver person, har man nå myndighet til å treffe tvangsvedtak i en begrenset populasjon som står i fare for å bli alvorlig psykisk syke. Dette tillater bruk av tvang ikke bare ved manifest galskap, men også til yngre pasienter i tidlige sykdomsfaser eller personer med kjente psykiske lidelser som står i fare for forverring.

Figur 6 Hans Holbeins *Dødsdans* (1523–25). *Danse macabre* var et kunstnerisk symbol på dødens allmenngyldighet (9), som Foucault knytter til skiftet i Europas forhold til død, galskap og moral. I offentlig eie

Med økt forståelse for alvorlige psykiske lidelser vektlegger tvangsgrunnlaget i dagens psykiatri i mye større grad omsorg for pasienter og deres behov for behandling. Samtidig lever bildet av den uforutsigbare galskapen, med forfallet den kan symbolisere og faren den kan representere, i beste velgående. Selv om hovedfokus med tvangsbehandlingen er samtykket behandling, ligger det fortsatt et ansvar for å beskytte samfunnet fra pasienter med voldsrisiko. Dagens bruk av tvang har dermed et annet rasjonale enn tidligere, og er ofte mindre inngripende. Likevel er tvang fortsatt svært nødvendig i dagens psykiatri.

Den evige dom

Observasjonen av pasienter, som Foucault fremhever som en grunnpilar ved opprettelsen av asylene, er fortsatt et sentralt prinsipp i dagens psykiatri. Pasienter ved døgnenheter blir tildelt miljøkontakter som observerer atferd, dokumenterer funn i pasientjournalen og rapporterer videre til sine overordnede. Journalen følger personen resten av livet, som et slags løpende bevis på deres potensial for psykisk sykdom. Når det skal fattes vedtak om tvungent psykisk helsevern, vektlegges en kombinasjon av observasjoner av pasienten, samtaler og pasientens dokumenterte historikk. Pasientene tvinges dermed inn i en ubehagelig virkelighet der alt de sier eller gjør kan bli brukt i det som kan føles som en uendelig rettergang mot dem. Foucault går så langt som å kalle dette prinsippet for «den evige dom», beskrevet som «en prosess hvor enhver synd i livet i kraft av asylets særegenheter ble til en sosial forbrytelse, iaktatt, fordømt og straffet ...» (2).

Selv om den *evige dommen* kan virke hyperbolsk, og ikke gjenspeiler dagens virkelighet direkte, finnes elementer av dette konseptet i psykisk helsevernloven (10). Det er for eksempel ingen makstid for vedtakene til tvungent psykisk helsevern. I tillegg kan en diagnose som alvorlig sinnslidende, så lenge den er notert i en journal, kunne følge pasienten resten av livet. For mange er dette ubehagelig, å føle at man til enhver tid, på bakgrunn av sin historikk, står i fare for å kunne bli innelåst. Personen holdes i strenge atferdsmessige tøyler fordi avvikende atferd kan tolkes i lys av ens psykiatriske historikk. Det finnes likevel alvorlig syke pasienter som har godt av å stå på tvangsbehandling over lang tid. Dette for å sikre stabil behandling, oppfølging og forutsigbarhet.

Et annet viktig aspekt ved den *evige dommen*, er at strukturene som opprettholder den, ikke alltid er åpenbare for pasientene. Ifølge Foucault blir denne «rettssaken» mot pasienten representert av en slags «usynlig domstol som permanent var sammenkalt» (2). Domstolen besto av behandlingsapparatet og deres juridiske medsamsvorne. De psykisk syke ble «hvert eneste øyeblikk dømt etter en anklage med en tekst som aldri er gitt, for den er dannet av hele deres liv i asylet» (2).

Ifølge Foucault blir altså de psykisk syke dømt på bakgrunn av deres journalførte atferd, som med en tilbakevirkende kraft kan bidra til vedtak om videre tvangsbehandling. En slik tolkning synes noe overdreven i dagens

kontekst, hvor teksten som «dømmer pasientene», psykisk helsevernloven (10), er tilgjengelig for alle. Likevel kan det være vanskelig å navigere i den juridiske jungelen knyttet til den enkelte pasientens tvangsbehandling. Ikke alle alvorlig psykisk syke har forutsetninger til å forstå lovtekstene, grunnlaget for tvangen og retten til å klage. Uten slike ressurser kan man oppleve seg som en utenforstående i sin egen uforståelige rettsprosess, som Josef K.s uendelige rettergang i *Proessen* (11). Mer åpenhet og tydelig informasjon fra behandlere kan gjøre prosessen mer forståelig for pasientene.

Konklusjon

Å lese Foucault er ... litt slitsomt. Han har en omstendelig fortellerstil. Det Foucault likevel gjør godt, er å legge frem historiske fakta om opprettelsen av psykiatrien, og hvordan dette har dannet grunnlaget for dagens syn på mennesker med psykiske lidelser. Over tid har synet på psykiatriske pasienter endret seg betydelig, med større åpenhet og aksept. Likevel lever mange av de klassiske bildene av galskapen videre. Galehuset, institusjonene, faren for vold og frykten for at man selv skal bli gal, er fortsatt svært aktuelle i dag. Det er spesielt den alvorlige psykiske sykdommen allmennheten har lite forståelse for, og derfor naturlig nok frykter. Samfunnet har av den grunn utviklet strukturer for å beskytte befolkningen fra galskapens farer. Formålet med denne teksten er ikke å kritisere tvangsbehandling generelt, den er i mange tilfeller nødvendig. Helsepersonell bør imidlertid være bevisst hvilken makt de besitter, og hvilken signaleffekt tvangsvedtak kan ha. Å være alvorlig psykisk syk, med belastningene det medfører, kan bli et livstidsprosjekt. For mange er dette et liv i utkanten av et samfunn som vender dem ryggen.

LITTERATUR

1. Bosch H. *Das Narrenschiff* (ca. 1495).
https://no.wikipedia.org/wiki/Narrenes_skip Lest 24.9.2025.
2. Foucault M. *Galskapens historie i opplysningens tidsalder*. Oslo: Gyldendal, 1999.
3. Rigaud, J. *Hôpital de la Salpêtrière*, Paris (ca. 1656).
https://fr.wikipedia.org/wiki/H%C3%B4pital_g%C3%A9n%C3%A9ral_de_Paris Lest 24.9.2025.
4. Moreau AL. Philippe Pinel. Public domain. I: Skålevåg SA. Philippe Pinel. *Store norske leksikon*. https://snl.no/Philippe_Pinel Lest 24.9.2025.
5. Skålevåg SA. Philippe Pinel. *Store norske leksikon*.
https://snl.no/Philippe_Pinel Lest 24.9.2025.
6. Goya F. *Los disparates* (*Disparate desordenado*, No. 7) (1815–1823)
https://en.wikipedia.org/wiki/Los_disparates Lest 24.9.2025.

7. Goya F. Casa de locos. 1812–1819.
https://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Francisco_Goya_-_Casa_de_locos.jpg
Lest 24.9.2025.
 8. Holbein H. Dødsdans (1523–1525).
<https://publicdomainreview.org/collection/hans-holbeins-dance-of-death-1523-5/> Lest 24.9.2025.
 9. Wikipedia. Dødsdans. <https://no.wikipedia.org/wiki/D%C3%B8dsdans>
Lest 2.12.2024.
 10. Lovdata. Lov om psykisk helsevern. LOV-1999-07-02-62.
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-07-02-62> Lest 24.9.2025.
 11. Kafka F. Prosessen. Oslo: Skald, 2022.
-

Publisert: 23. mars 2026. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.25.0686
Opphavsrett: © Tidsskriftet 2026 Lastet ned fra tidsskriftet.no 28. juni 2026.